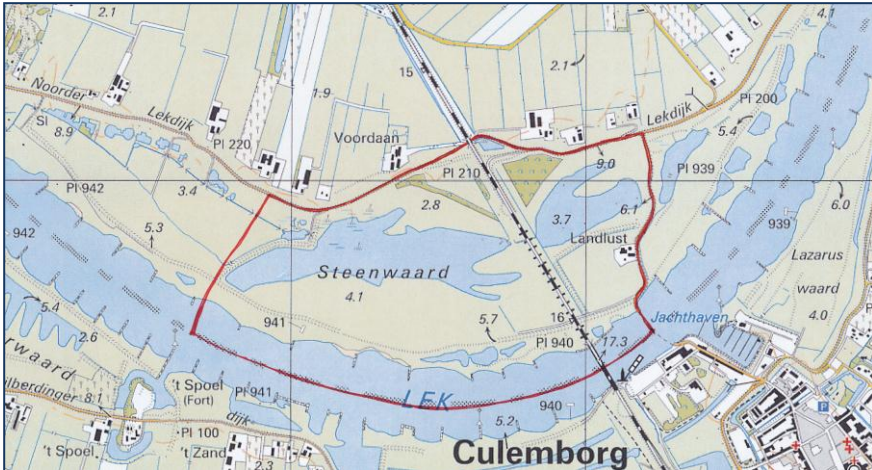

VOGELS VAN DE STEENWAARD

Jan Buys

In 2004 kwam ik vlak naast de Steenwaard in Schalkwijk te wonen. Tot mijn aangename verrassing werden er geen broedvogeltellingen uitgevoerd, zodat ik "bij de burens" een Broedvogel Monitoring Project (BMP) kon beginnen. Inmiddels heb ik een reeks van zeven BMP-tellingen, tijd om een (tussen)balans op te maken. In dit artikel geef ik een overzicht van de broedvogelbevolking van de Steenwaard en de veranderingen daarin over deze zeven jaar.

Figuur 1 Ligging BMP-plot de Steenwaard

De Steenwaard

De Steenwaard is een stuk Lekuiterswaard (ca. 105 ha) dat in 2001 als natuurgebied gereed kwam. Daarbij zijn de weilanden deels omgezet in open water, een grote en een kleine plas, respectievelijk ten westen en ten oosten van de spoorlijn Utrecht-Den Bosch. De oost- en zuidoevers van de westelijke plas zijn als steilrand afgewerkt; golfslag houdt deze "vers". Tussen de zomerkade en de Lek liggen vier poeltjes, één ten oosten en drie min of meer aaneengeschaakt (afhankelijk van de waterstand) ten westen van de spoorlijn. Langs de Lek en rond de plassen bij lagere waterstanden liggen zand- en modderstrandjes. Aan de noordkant van de westelijke plas is een moerassige zone, met enige kwel. Het gebied bestaat verder hoofdzakelijk uit extensief begraasd grasland, variërend van redelijk droog tot drassig. Tegen de dijk en het noordelijke bruggenhoofd van de spoorbrug aan zijn twee bosjes (beide ca. 2 ha groot) aangeplant, met gevarieerde samenstelling en veel es.

Tot 2007 werd er jaarrond begraasd met Schotse Hooglanders, eigendom van een plaatselijke veehouder. Toen hij daarmee stopte, kwam er seizoensbegrazing met vleesvee of jong melkvee. Rond de hoeve Landlust aan de Veerweg is een agrarische enclave van ruim 6 ha.

Werkwijze

Ieder jaar heb ik in de periode 1 april - 10 juli acht inventarisatieronden gelopen, drie in april, twee in mei, twee in juni en één in juli. Steeds begon ik rond zonsopkomst, behalve de tweede ronde in juni, die begon rond zonsondergang. Een ronde vergde 3 à 4 uur. Ik liep de rondes afwisselend met de klok mee en tegen de klok in, om zo het effect van de duur van de ronde op de resultaten te beperken. Ik noteerde alle aanwezige vogels, met daarbij de broedcodes van SOVON voor BMP-tellingen (Van Dijk, 2004). De broedrelevante waarnemingen clusterde ik vervolgens conform de SOVON-richtlijnen. Vanaf 2009 baseer ik het aantal grauwe ganzen en soepganzen uitsluitend op het aantal gevonden nesten.

De Steenwaard met de spoorbrug over de Lek - Jan Buys

Vier groepen

Ik deel voor dit artikel de aanwezige broedvogels in vier "ecologische groepen" in:

1. water- en moerasvogels;
2. vogels van weide, akker en strand;
3. bos- en struweelvogels;
4. vogels van gebouwen, bruggen, e.d.

In totaal heb ik van 72 soorten één of meer jaren een territorium dan wel een broedgeval vastgesteld. Het aantal soorten per jaar varieerde tussen 48 (2009) en 55 (2010), gemiddeld bijna 52 soorten. Tabel 1 geeft een overzicht van de aange troffen broedvogels en de verdeling over de vier groepen. Figuur 2 geeft de trends in het aantal territoria van deze groepen weer ten opzichte van het beginjaar (2005). Tabel 2 geeft per soort de populatieontwikkeling weer. Een aantal soorten komt slechts af en toe in het gebied voor, deze staan in tabel 2 vermeld in de kolom "niet in te delen".

Water- en moerasvogels

Met 28 soorten is de groep water- en moerasvogels goed vertegenwoordigd, in kilo's zelfs de grootste... De trend in figuur 2 is min of meer stabiel, wat goed past bij een redelijk constante situatie in het terrein voor dit biotooptype. De grootste verschillen tussen jaren hebben vooral met weersomstandigheden te maken.

Bos en struweel	Water en moeras	Weide, akker en strand	Gebouwen, bruggen e.d.
Fazant	Dodaars	Patrijs	Holenduif
Houtduif	Fuut	Scholekster	Steenuil
Turkse tortel	Knobbelzwaan	Kluut	Kauw
Koekoek	Grauwe gans	Kleine plevier	
Bosuil	Soepgans	Kievit	
Groene specht	Indische gans	Grutto	
Grote bonte specht	Canadese gans	Tureluur	
Winterkoning	Brandgans	Veldleeuwerik	
Heggenmus	Nijlgans	Graspieper	
Roodborstapuit	Bergeend	Gele kwikstaart	
Merel	Smient	Witte kwikstaart	
Zanglijster	Krakeend		
Bosrietzanger	Wintertaling		
Spotvogel	Wilde eend		
Braamsluiper	Soepeend		
Grasmus	Zomertaling		
Tuinfluter	Slobeend		
Zwartkop	Tafeleend		
Tjiftjaf	Kuifeend		
Fitis	Waterral		
Pimpelmees	Waterhoen		
Koolmees	Meerkoet		
Vlaamse gaai	Oeverzwaluw		
Ekster	Blauwborst		
Zwarte kraai	Sprinkhaanzanger		
Ringmus	Rietzanger		
Vink	Kleine karekiet		
Groenling	Rietgors		
Putter			
Kneu			
Totaal	30	Totaal	11
		Totaal	3

Tabel 1 Indeling broedvogels in de Steenwaard naar ecologische groep 2005-2011.

Meest opvallende soorten in deze groep zijn de grauwe gans en de brandgans. De eerste broedt de laatste jaren met rond de 50 paar in het gebied. Naar aanleiding van de ganzendiscussies is Staatsbosbeheer begonnen deze soort samen met de

soepgans "kort te houden". Dit door het prikken van eieren en het vangen van soepganzen in de ruiperiode. Dat is ook de reden dat ik in 2008 begonnen ben met het zoeken van nesten. Daar waar ik nesten vind die SBB niet gevonden heeft (omgekeerd komt overigens ook voor), prik ik eieren, zij het dat ik er twee intact laat, om zo de gans op die plek aan het broeden te houden. Prik je ze allemaal, dan is de kans groot dat de gans opnieuw begint op dezelfde plek of er dicht bij. Ondanks het prikken en predatie door vossen slaagt een deel van de ganzen er in jongen uit te broeden. En zo zijn er in de loop van mei en juni grote groepen grauwe ganzen en soepganzen met jongen, die dan in een soort kleuterklassen, begeleid door enkele volwassen ganzen als juf, de plassen bevolken. Dit zijn echter voor een deel ook ganzen van buiten de Steenwaard.

Niet in te delen	Sterk afgenomen < 50%	Afgenomen 50-75%	Stabiel 76-125%	Toegenomen 126-200%	Sterk toegenomen > 200%
Dodaars	Knobbelzwaan	Soepeend	Canadese gans	Fuut	Blauwborst
Smient	Soepgans	Kievit	Brandgans	Grauwe gans	Rietzanger
Wintertaling	Indische gans	Veldleeuwerik	Krakeend	Bergeend	Kleine karekiet
Turkse tortel	Nijlgans	Witte kwikst.	Wilde eend	Holenduif	Grasmus
Bosuil	Zomertaling	Heggenmus	Fazant	Houtduif	Zwartkop
Groene specht	Slobeend	Tuinfluit	Waterral	Winterkoning	Tjiftjaf
Grote bonte specht	Tafeleend	Koolmees	Waterhoen	Merel	Putter
Gele kwikstaart	Kuifeend	Vink	Meerkoet	Fitis	Kneu
	Patrijs		Koekoek	Ekster	
	Scholekster		Steenuil	Kauw	
	Kluut		Oeverwaluw	Zwarte kraai	
	Kleine plevier		Graspieper		
	Grutto		Roodborsttapuit		
	Tureluur		Bosrietzanger		
	Zanglijster		Pimpelmees		
	Sprinkhaanz.		Vlaamse gaai		
	Spotvogel		Groenling		
	Braamsluiper		Rietgors		
	Ringmus				
Totaal	8	Totaal 19	Totaal 8	Totaal 18	Totaal 11
		Totaal 8		Totaal 11	Totaal 8

Tabel 2 Toe- of afname van het aantal territoria van de broedvogels in de Steenwaard in 2011 t.o.v. 2005. In de kolom "Niet in te delen" staan soorten die niet jaarlijks aanwezig zijn.

De grauwe ganzen nestelen deels op (voor predatoren) moeilijk bereikbare plekken zoals eilandjes en zeggenmoerassen. Maar je vindt ze ook veelvuldig onder bramenhorsten en in wat mindere mate in brandnetelhorsten. Vooral in de bramenhorsten zijn de nesten nagenoeg onbereikbaar en is het voor de broedende gans makkelijker zich te verdedigen tegen een predator als de vos. Ze hoeft maar één kant af te dekken. Op die plekken vind je dan ook veel succesvolle broedsels.

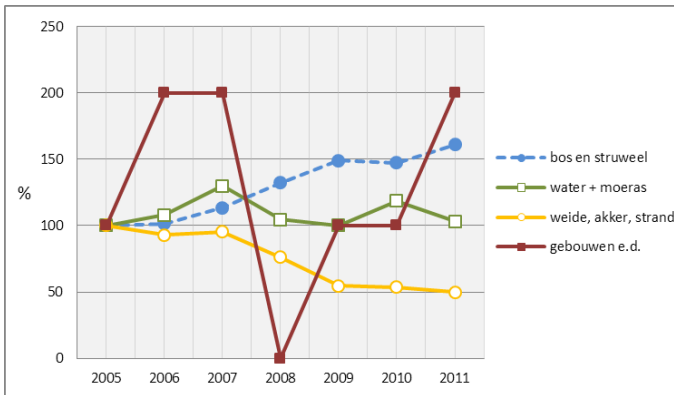
De ruigere vegetatiestructuur van de Steenwaard lijkt daarmee een positief effect te hebben op het broedsucces van ganzen.

De brandgans broedt nauwelijks in de Steenwaard. Maar als je eind juni het gebied bezoekt, zou je geheel iets anders denken. Dan kunnen er zo 100 paar met jongen op de plassen en de Lek zitten. Deze influx komt van buiten het gebied, waarschijnlijk van de "kolonie" bij de stuw bij Hagestein. Blijkbaar zijn de plassen erg geschikt als opvoedgebied.

In de steilranden broeden oeverzwaluwen en bergeenden. De aantallen oeverzwaluwen fluctueren (van 88 in 2006 tot 166 in 2007) en soms gaan veel nesten verloren door het instorten van de steilrand tijdens het broedseizoen.

Vaak zijn nog laat in het seizoen smienten in het gebied aanwezig, waarbij de waarnemingen niet op broeden wijzen. Dit met uitzondering van 2007 toen er een vrouwtje met jongen rondzwom.

In tabel 2 staat in de kolom sterk toegenomen (> 200%) een aantal rietvogels, zoals blauwborst en rietzanger. Hoewel er op het (mensen)ooeg niet veel veranderd is in het gebied, is de situatie voor deze soorten kennelijk gunstiger geworden, al zal de toename van bijvoorbeeld rietzanger en blauwborst voor een deel samenhangen met de algehele positieve trend van deze soort in Nederland (Van Dijk et al., 2010).

Figuur 2 Trends per ecologische groep ten opzichte van het beginjaar 2005.

Vogels van weide, akker en strand

Met 11 soorten is de groep vogels van weide, akker en strand middelgroot vertegenwoordigd. De trend van deze groep is negatief (zie figuur 2) en dat hangt naar alle waarschijnlijkheid samen met de vegetatieontwikkeling en daarmee het beheer. Het gebied wordt ruiger, wat betekent dat de traditionele weidevogels als grutto en tureluur en pioniers als kluit en kleine plevier het moeilijk hebben. De afname was het sterkst in 2007, toen overstapt is op seizoensbegrazing en gestopt is met het hooien van een deel ten zuiden van de grote plas.

De grutto is afgenomen van ruim tien naar nog een enkel paar. Kluten hebben enkele jaren gebroed op een landtong in de kleine (oostelijke) plas, prachtig

zichtbaar vanaf de dijk. De laatste jaren probeert een enkel paar het nog, maar mijn stellige indruk is dat dit geen succesvolle broedsels zijn. Wellicht is de gandezdrukte rond die nesten hier een oorzaak van.

Het aantal territoria van de graspieper schommelt tussen 13 en 28 per jaar. De veldleeuwerik houdt, na een start met 5 territoria in 2005, met 2 à 3 paartjes stand. Dat geldt niet voor de patrijs, die sterk in aantal is afgenomen.

Bosrietzanger - Jan Buys

Bos- en struweelvogels

Met 30 soorten is de groep bos- en struweelvogels het meest soortenrijk. Anders dan de voorgaande groep laat deze groep een opgaande trend zien. Dat is logisch gezien het ruiger worden van het terrein: er komen meer bramenhorsten. De aantallen grasmussen maken dit het beste duidelijk: die nemen toe van 8 in 2005 naar 20 in 2011. Ook het ouder worden van de bosjes draagt hier aan bij. Dat zie je onder andere terug in het vaker voorkomen van spechten en wat meer tjiftjaffen en zwartkoppen.

Vogels van gebouwen, bruggen en dergelijke

De groep van gebouwen, bruggen en dergelijke is klein (3 soorten) en heeft geen duidelijke trend. Dat heeft op zijn minst te maken met inventarisatie-effecten. Het gaat om kleine aantallen en je mist ze makkelijk een keer tijdens een ronde. Dat geldt in het bijzonder voor de steenuil die in de leegstaande schuren van Landlust broedt. Meestal heb ik aanvullende losse waarnemingen nodig om een territorium van die soort vast te kunnen stellen.

Verder is de spoorbrug een opvallend fenomeen. Tussen de elementen van de spoorbrug broeden holenduiven en in 2011 was er ook een geldig territorium van kauwtjes. Ongetwijfeld broeden er ook boerenzwaluwen in de gebouwen van Landlust. Het is er echter nooit van gekomen daar gericht naar te zoeken.

Toekomst

Het beheer van de Steenwaard zit net een beetje tussen servet en tafellaken in en dat is jammer, ook uit vogelkundig oogpunt. Zoals voor alle uiterwaarden geldt, is het uiteindelijke doel een zo natuurlijk mogelijke uiterwaard langs een laaglandrivier ("Procesnatuur" in jargon). Doordat de Steenwaard nog grenst aan in agrarisch gebruik zijnde percelen, is dit nu nog niet mogelijk. Ook is het jammer dat de eerdere jaarrond begrazing is omgezet in seizoensbegrazing. In de winter ruimen grote grazers veel structuur op (struiken, dode vegetatie), wat sneller leidt tot een meer natuurlijke vegetatie, die weer minder distels en kruiskruid heeft (wat de buurt prettiger zal vinden).

Vanuit vogelkundig oogpunt is een belangrijker effect het volgende. In het broedseizoen wordt een nieuw koppel vee ingeschaard. De dieren kennen het terrein niet en vaak ook elkaar niet. Zo'n koppel slaat de eerste dagen aan het banjeren en zijn relatief onrustig, dus schrikken van bijvoorbeeld recreanten. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat dit de nodige nesten van grondbroeders kost.

Gegeven het huidige ongunstige tij voor natuurbescherming en het feit dat er op het Eiland van Schalkwijk gezocht wordt naar een duurzame gebiedsontwikkeling, is het wellicht een interessante gedachte gebieden als de Steenwaard (en bijvoorbeeld ook de Bosschewaard) toch meer cultureel te beheren, in samenwerking met een aantal lokale agrariërs. Dat zou ook gunstig zijn voor de weidevogels, die nu tussen wal en schip gaan vallen. In het agrarisch gebied is het steeds moeilijker een goede populatie vast te houden en natuurgebieden worden ongeschikt.

Bij een meer cultureel beheer denk ik aan het weer in maaibeheer nemen van delen van de Steenwaard, met zeer laat maaien (juli) en ook echt hooien. Dan is dat ook nog vegetatiekundig interessant. De rest (en het gemaaide deel in de winter) kun je dan jaarrond laten begrazen door een meer constante groep vee.

Literatuur

Dijk, A.J. van, 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Dijk, A. van, A. Boele, F. Hustings, K. Koffijberg & C. Plate, 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON, Beek-Ubbergen.